

גדולה התשובה

מסכת יומא דף פו עמוד א – עמוד ב

אמר רבי חמא ברבי חנינא: גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם, שנאמר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה" (הושע יד ה).¹ רבי חמא ברבי חנינא רמי: ² כתיב: "שובו בנים שובבים" (ירמיהו ג יד, כב),³ דמעיקרא שובבים אתם,⁴ וכתבי: "ארפא משובתיכם" (שם כב)! לא קשיא; כאן - מאהבה, כאן - מיראה.⁵

רב יהודה רמי: כתיב: "שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם" (ירמיהו ג כב) וכתבי: "כי אנכי בעלתי בכס ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה" (שם ג יד)⁶ - לא קשיא, כאן - מאהבה או מיראה, כאן - על ידי יסורין.⁷

אמר רבי לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" (הושע יד ב).⁸

אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שדוחה את לא תעשה שבתורה, שנאמר: "לאמר הן ישלח איש את אשתו והלכה מאתו והיתה לאיש אחר השובב אליה עוד הלוא חנוף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאסיה" (ירמיהו ג א).⁹

אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמקרבת [שמביאה] את הגאולה, שנאמר: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב" (ישעיהו נט כ). מה טעם ובה לציון גואל - משום דשבי פשע ביעקב.¹⁰

¹ ראה הפסוק המלא שם: "ארפא משובתם אהבם נדבה כי שב אפי מננו" הלקוח מהפסוק השבת. הנביא קורא לעם ישראל לשוב: "שובה ישראל", ועוד טרם ששמענו אם העם שב או לא שב - הקב"ה שב ומרפא את משובת עם ישראל. מקבילה שנייה ל"ארפא" היא בפרשת האזינו, שברוב שנים היא גם שבת תשובה: "מחצתי ואני ארפא" (דברים לב לט). כמו כן מצאנו: "ארפא משובתיכם" בירמיהו ג כב, המובא בהמשך הדרשה, וכן בדברי הימים ב ז יד, אחרי תפילת שלמה: "ויקנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויקשו פני וישבו מדרכיהם הרעים ואני אשמע מן השמים ואסלח לחטאתם וארפא את ארצם". ואולי אפשר כאן למנות כאן גם את ירמיהו יז יד: "רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה פי תהלתי אתה".

² מקשה מפסוק לפסוק. מציג סתירה לכאורה בין שני פסוקים שממנה יבוא חידוש באגדה (כמו גם בהלכה).

³ פעמיים נזכר "בנים שובבים" במקרא ושניהם בירמיהו פרק ג. בפסוק יד: "שובו בנים שובבים נאסיה" כי אנכי בעלתי בכס ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון", ובפסוק כב: "שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו". אפשר שהוא שואל מינה וביה מתוך פסוק כב עצמו, אך לפי התשובה להלן, נראה שהשאלה היא בין פסוק יד וכב.

⁴ שאמנם שבו, אבל עדיין נקראים שובבים. התשובה לא מחקה את תכונת השובבות והרי לנו משחק מילים משובב. ראה בירמיהו ג יב: "שובה משבה ישאל", לא כא: "הבת השובבה" ועוד. ראה הערה על ירמיהו מול הושע במים האחרונים.

⁵ שפסוק יד מדבר על תשובה מיראה ופסוק כב על תשובה מאהבה. בפסוק יד הקב"ה לוקח את עם ישראל בכח ולא שמענו על מענה של העם לקריאתו: "שובו בנים שובבים". ואילו בפסוק כב יש גם דיבור של העם: "הננו אתנו לך" ויש לפיכך ריפוי של המשובה. על רקע הפירוש והפשה הגמרא מציעה בין שני הפסוקים שבירמיהו, נראה שהפסוק בהושע, המדבר על ריפוי המשובה ואהבת נדבה, מקבל משמעות חדשה. ובאשר לאהבה מול יראה, ראה דברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) בפרשת עקב.

⁶ רב יהודה נראה כחוזר על דרשתו של רבי חמא בר חנינא לעיל וסביר שעורך הגמרא שם בסמוך שתי דרשות דומות, שכל אחת נאמרה במקומה ובזמנה ("סיגנון אחד עולה לכמה נביאים, ואין שני נביאים מתנבאין בסיגנון אחד", מסכת סנהדרין פט ע"א). אבל אם נדקדק נמצא שיש הבדלים. אמנם, גם רב יהודה שואל מפסוק כב בפרק ג בירמיהו על פסוק יד שם, אבל הדגש הוא על לשון רבים: "שובו בנים" מול לשון היחידים: "אחד מעיר ושנים ממשפחה". ואולי גם על הריפוי כנגד הלקיחה בכח (רבי חמא שאל על הריפוי כנגד השובבות).

⁷ בתשובתו של רב יהודה נמצא ההבדל העיקרי בינו ובין רבי חמא. זה האחרון מבחין בין תשובה מאהבה שמרפאת כליל ובין תשובה מיראה שעדיין לא נעלם ממנה ניצוץ השובבות, ואילו רב יהודה שם את היראה והאהבה בצד אחד ואת היסורים בצד השני. תשובה שלימה, בין מאהבה ובין מיראה, היא רק ליחיד סגולה: "אחד מעיר ושנים ממשפחה". ראה שוב דברינו [עשה מאהבה עשה מיראה](#) שם הבאנו את הביטוי המאזן ביניהם שמקורו בירושלמי ברכות פרק ט הלכה ה: "עשה מאהבה ועשה מיראה. עשה מאהבה, שאם באת לשנוא, דע כי אתה אוהב ואין אוהב שונא. עשה מיראה, שאם באת לבעוט, דע שאתה ירא ואין ירא מבעוט". אבל רב יהודה מסתפק באחד מהם, וגם זה, רק ליחיד סגולה ולא שמענו על אבחנה פנימית בין תשובה מיראה ותשובה מאהבה. הרוב, עמך, עושים תשובה לא מאהבה ולא מיראה אלא רק בעקבות יסורים! אבל מה קבלנו? שדווקא עליהם נאמר פסוק כב: "שובו בנים שובבים ארפא משובתיכם הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו". והם שקרויים בנים, בעוד שבפסוק יד המתאר את יחיד הסגולה, משמע שמדובר בעבדים, בגלל לשון "בעלתי" ו"לקחתי". כך משמע מפירוש רש"י ושטיינזלץ על הדף שם, אך אפשר אולי לפרש הפך. נראה שדרשתו של רב יהודה, בעיקר בקשר שלה לפסוקים, צריכה עיון נוסף.

⁸ בנושא זה נרחיב להלן בעקבות מדרשים שהרחיבו במוטיב זה.

⁹ הבסיס הוא הדין בתורה של איסור נישואין עם גרושת איש שבינתיים נשאה לאחר: "כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וְבָעֵלָהּ וְהָיָה אִסְרָא תִמְצָא־חַן בְּעֵינָיו כִּי־מִצָּא בָהּ עֲרוֹת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ: וְיִצְאָה מִבֵּיתוֹ וְהָלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ אֲחֵר׃ לֹא־יִכָּל בְּעֵלָהּ הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר־שָׁלְחָהּ לָשׁוּב לְקַחְתָּהּ לְהָיִת לּוֹ לְאִשָּׁה׃ אִךְ הַקֶּב"ה, כביכול עובר על דין תורה, ומקבל את עם ישראל חזרה גם אחרי שהלכו ועבדו אלהים אחרים. זו כוחה או גדולתה של התשובה. זאת ועוד, ראה דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב, שם הרחבנו במוטיב שאולי ניתקה הברית בין עם ישראל והקב"ה בעקבות החורבן והגלות. ראה שם בפרט המדרש בגמרא סנהדרין קה ע"א: "שמואל אמר: באו עשרה בני אדם וישבו לפניו (לפני יחזקאל). אמר להן: חזרו בתשובה. אמרו לו: עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום?". התשובה שם היא דברי הנביא: "והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כנוים וכמשפחות האדמה, אלא חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחימה שפוכה אמלך עליכם". אבל כאן, התשובה לאישה שגרשה בעלה והייתה לאיש אחר, היא ריצוי ותשובה: "ושובו אלי נאום ה'".

¹⁰ התשובה כאן חוזרת לתשובה המקורית שבתורה (דברים פרק ל) שהיא תשובה של העם בגלותו - הגאולה והשיבה לארץ. לא תשובת היחיד או ציבור מחטאיהם, כי אם תשובה היסטורית-לאומית, המשלבת את השיבה לארץ עם תשובה מהחטא, ולא דווקא

אמר ריש לקיש: גדולה תשובה, שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעונך". הא עון מזיד הוא, וקא קרי ליה מכשול.¹¹ איני? והאמר ריש לקיש: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, שנאמר: "וּבְשׁוּב רְשָׁע מִרְשָׁעוֹ וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וַיְצַדֵּק עֲלֵיהֶם הוּא יְחִיָּה" (יחזקאל לג יט)¹² - לא קשיא; כאן - מאהבה, כאן - מיראה.¹³

אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: גדולה תשובה שמארכת שנותיו של אדם, שנאמר: "ובשוב רשע מרשעתו הוא יחיה". אמר רבי יצחק: אמרי במערבא:¹⁴ משמיה דרבה בר מרי: בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, מקניט את חבירו בדברים - ספק מתפייס הימנו ספק אין מתפייס הימנו, ואם תאמר מתפייס הימנו - ספק מתפייס בדברים ספק אין מתפייס בדברים.¹⁵ אבל הקב"ה, אדם עובר עבירה בסתר - מתפייס ממנו בדברים, שנאמר: "קחו עמכם דברים ושובו אל ה' " (הושע יד ג). ולא עוד, אלא שמחזיק לו טובה, שנאמר: "וקח טוב". ולא עוד, אלא שמעלה עליו הכתוב כאילו הקריב פרים, שנאמר: "ונשלמה פרים שפתינו" (הושע שם). שמא תאמר פרי חובה - תלמוד לומר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה".¹⁶

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שמב

בהקשר של עשרת ימי תשובה. ראה פסוקי התורה בדברים בפרק ל לא: "וְשִׁבְתָּ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ ... כָּל לַבֶּבֶךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ; וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבִיתְךָ וְרַחֲמֶיךָ וְשָׁב וּקְבַצְךָ מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְיָצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה". ראה דברינו [מתשובה לשיבה](#) בפרשת נצבים. אבל זכה הפסוק מישעיהו: "ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב" ולא פסוקי התורה של משה, להידרש במדרשים ברוח זו. ראה למשל מדרש תנחומא (בובר) פרשת בחוקותי סימן ה: "ר' אליעזר אומר: אם ישראל עושים תשובה נגאלים, ואם אין ישראל עושים תשובה אין נגאלים ... ר' יהושע אומר: בין עושין תשובה, ובין שאינן עושין תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלין, שנאמר: 'אני ה' בעתה אחישנה (ישעיהו ס כב). אמר ר' אלעזר: הקב"ה מעמיד עליהם אדם רע כהמן, והוא משעבד בהם, ומתוך כך הן עושין תשובה ... באותה שעה: ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה' ". ראה ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ו שפסוק זה משמש את ר' מאיר בוויכוחו עם הגמון (נוצרי) לגבי העם הנבחר.

¹¹ עוון הוא כשיטת חכמים מעשה בזדון ושלא כרבי מאיר שנוסח הווידוי שלו, מהקל אל הכבד, הוא: עוונתי, פשעתי וחטאתי. ראה דברינו [חטאתי, עוונתי, פשעתי](#) ביום הכיפורים, בהם הבאנו את מירב השיטות בנוסח הווידוי. מכשול, לעומת זאת, הוא בשוגג, בפרט בלשון פסוק זה: "כי כשלת" - נְכַשְׁלֶתָ (ולא כמו: "לפני עיוור לא תיתן מכשול" ששם הוא הַכְּשַׁלְתָּ). ועל נושא [זדונות, שגגות וזכויות](#), גם זכינו כבר לדון.

¹² "עליהם הוא יחיה", מפרש רש"י שם: "על כל מה שעשה ואף על העבירות". ושטיינזלץ שם: "שכל מעשיו יהיו לו לשבח". העבירות, כולל העוונות והזדונות, לא הופכים רק למכשול ושגגות, אלא לחיות ולחיים! ראה שלושה פסוקים קודם שם: "כָּל חַטָּאתֶיךָ אֲשֶׁר חָטָאתָ לֹא תִזְכְּרָנָה לּוֹ מִשְׁפָּט וַיְצַדֵּק עֲשֵׂה חַיֵּי יְחִיָּה". עוד ביחזקאל יח כז: "וּבְשׁוּב רְשָׁע מִרְשָׁעוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיַּעַשׂ מִשְׁפָּט וַיְצַדֵּק הוּא אֶת־נַפְשׁוֹ יְחִיָּה". הוא הפרק שמנהג הרמב"ם ובני רומא לקרוא בהפטרת שבת האזינו (שבת תשובה), כפי שהראינו בדברינו [הפטרת ספר דברים](#) בפרשת כי תבוא. פרקים יז-יח וכן פרק לג הם "פרקי התשובה" של ספר יחזקאל בהם הוא מדגיש שכל אדם אחראי למעשיו: בן לא ישא בעוון אביו ומאידך גם צדקת אביו לא תועיל לו. וכן האב לא ישא בחטא בניו ולא יינצל בצדקתם. בעיקר הוא מדגיש שם את עקרון התשובה עד שבני ישראל אומרים שדרך זו לא תיתכן: "וְאָמְרוּ בְּנֵי עַמְךָ לֹא יִתְּכֶן דָּרְךָ אֲדָנִי וְהֵמָּה דָרְכָם לֹא יִתְּכֶן" (יחזקאל יג יז). אכן, תשובה היא דרך לא פשוטה מההיבט הדתי-מוסרי. לאן נעלמו תוצאות המעשה? היכן תורת הגמול?
ראה דברינו [שני פנים לתשובה](#) ואולי יותר בשבת זו.

¹³ ריש לקיש הוא אבי הדעה הקיצונית ביותר לטובה בנושא התשובה, שכוחה להפוך זדונות לזכויות! ניחא שחטא בשגגה נסלח, ניחא אולי גם שחטא בזדון נסלח, אבל שמעשה רע ובזדון יהפוך לזכות?! אמנם, ריש לקיש מגביל זאת בשבים מאהבה ואין לדעת מתי אדם מצליח להגיע לתשובת אמת באהבה, אבל בל"ז בעיקרון, כיצד מהפך כזה? האם יש באמירה זו קשר לחוויתו האישית של ריש לקיש כמי שחזר בתשובה? וכבר הארכנו לדון בתשובה זו בדברינו [זדונות שגגות וזכויות](#) ביום הכיפורים, שם גם הבאנו את המקבילה בירושלמי מסכת פאה פרק א הלכה א: "הרי שהיה אדם רשע גמור כל ימיו ובסוף עשה תשובה, הקב"ה מקבלו. מה טעם? ובשוב רשע מרשעתו. אמר רבי יוחנן: ולא עוד, אלא כל העבירות שעשה הן נחשבין עליו כזכויות. מה טעם? מר וְאֶהְלוֹת קְצִיעוֹת כָּל בְּגָדֶיךָ (תהלים מה ט) - כל בגידות שבגדת בי, הרי הן כמור ואהלות וקציעות". סוף סוף, מי הם בעלי הדעה שזדונות ובגידות יכולים להפוך לזכויות בכח התשובה? ר' יוחנן בתלמוד הירושלמי (הטבריאני) וגיסו וכן הפלוגתא שלו ריש לקיש המצוטט בתלמוד הבבלי. אלא שכשהגיעו הדברים ליחסים שביניהם, לא נמצאה התשובה והפיוס הגואלים. ראה סיפור המריבה הקשה ביניהם בגמרא בביא מציעא פד ע"א, בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#) בדפים המיוחדים. הקב"ה מוחל וסולח, אבל בני אדם ...

¹⁴ מערבא, היינו מערב היינו ארץ ישראל. חכם בבלי מצטט דרשה ארץ-ישראלית.

¹⁵ ראה בדרך הסמוך בגמרא יומא שם (פז ע"א), כשהגמרא דנה על המשנה האחרונה במסכת יומא המבחינה בין עבירות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, ומביאה הלכות ומעשי חכמים כיצד יש לפייס ולבקש מחילה על עבירות שבין אדם לחברו: "אמר רבי יצחק: כל המקניט את חבירו, אפילו בדברים - צריך לפייסו ... אמר רב חסדא: וצריך לפייסו בשלש שורות של שלשה בני אדם ... ואם מת - מביא עשרה בני אדם, ומעמידן על קברו, ואומר: חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוגי שחבלתי בו". שם גם המעשה של ר' זירא שהלך והמציא עצמו בפני מי שפגע בו (בר' זירא) על מנת להקל מעליו את בקשת הסליחה. ומעשי חכמים אחרים. אבל אנחנו מתמקדים הפעם בכוחה של התשובה בין אדם למקום. ראה דברינו [בין אדם לחברו ובין אדם למקום](#) עליו הרחבנו ביום הכיפורים בשנה האחרת.

¹⁶ חזרנו לפסוק בהושע בו פתחנו וכאן נדגיש את החיבור בין "אהבה" ו"נדבה". ראה מדרש תנחומא (בובר) פרשת עקב סימן ד: "ארפא משובתם אוהבם נדבה - מהו אוהבם נדבה? נדבה נפשי לאהבתם". ואם נתחבר עם הדרשות לעיל, נקבל מבנה מדורג: אהבה - יראה, נדבה - חובה, ומבנה מקביל: אהבה - נדבה, יראה - חובה. בהקשר לקרבנות כבר נדרש בויקרא רבה כז יב: "לעתיד לבוא כל הקורבנות בטלין וקרנן תודה אינו בטל לעולם. כל ההודיות בטלות והודיית תודה אינה בטלה לעולם". הודיה או תודה הם לעולם נדבה ובאים מאהבה ולא מיראה או חובה. "אוהבם נדבה" - נדבה נפשי לאהבתם, כמדרש לעיל; או אוהבם כשהם באים בנדבה.

... ואין לך בכל הנביאים שהיו דבריו קשים כהושע. תחילת דבריו אמר להם: "תְּנֶלְקֶם ה' מֵהַתֵּן תְּנֶלְקֶם רָחֵם מִשְׁפָּכִיל" (הושע ט ד). וחזר ואמר להם דברי נוחמים: "יִלְכּוּ יוֹנְקוֹתַי וְיִהְיֶה כְּזֵית הוֹדוֹ וְרִיחַ לוֹ כְּלַבְנוֹן", ואומר: "ישבו יושבי בצילו יחיו דגן ויפרחו כגפן" (הושע יד ז-ח). ואומר: "ארפא משובתם אוהבם נדבה ... אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה" (הושע יד ה-ו).¹⁷

מסכת ראש השנה דף יז עמוד ב

אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם, שנאמר: "הַשֶּׁמֶן לְבִהְעֵם הַזֶּה וְאֶזְנֵי הַכֶּבֶד וְעֵינָיו הִשֵּׁעַ פְּרִירָאָה בְּעֵינָיו וּבְאֶזְנָיו יִשְׁמַע וּלְבָבוֹ יִבִּין וְנֶשֶׁב וְרָפָא לוֹ" (ישעיהו ו ט).¹⁸ אמר ליה רב פפא לאביי: ודלמא לפני גזר דין? - אמר ליה: ורפא לו כתיב, איזהו דבר שצריך רפואה - הוי אומר זה גזר דין.¹⁹ מיתבי: הִשֵּׁב בינתים - מוחלין לו, לא שב בינתים, אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם - אין מוחלין לו! - לא קשיא; הא - ביחיד, הא - בציבור.²⁰

מדרש תהלים (בובר) מזמור צ

"תשב אנוש עד זכא ותאמר שובו בני אדם". אמר ר' אבהו בר זעירא: גדולה תשובה שקדמה לבריאת העולם ... שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנום, ותשובה....²¹

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא מד - שובה ישראל

"שובה ישראל עד ה' אלהיך", דרש רבינו הקדוש: גדול כוחה של תשובה, שכיון שאדם מהרהר בלבו לעשות תשובה מיד היא עולה, לא עד עשרה מילים ולא עשרים ולא עד מאה, אלא עד מהלך חמש מאות שנים.²² ולא

¹⁷ אנחנו סוטים מעט מהנושא שלנו ומתייחסים להושע עצמו שהיה נביא תוכחה קשה לעם ישראל: "אין לך בכל הנביאים שהיו דבריו קשים כהושע". ובפסחים פז ע"א: "אמר הקב"ה: מה אעשה לזקן זה?". בפרט פרק ב בהושע עליו הרחבנו דברינו פעמיים **בפרשת במדבר** (בה ההפסטה היא בפרק זה). בפרק יד, חזר הושע ואומר לעם ישראל דברי נוחמים שזכו להיחלק לדורות בפרשת תשובה. מנביא זעם, הופך הושע לנביא התשובה. האם "ארפא משובתם אוהבם נדבה" היא גם התשובה שעשה הושע עצמו וניחם על דבריו הקשים? האם אנו שומעים כאן את דברי עצמו ולא רק את הנבואה שקיבל? האם הוסיף לפחות את התווים (את טעמי המקרא)? הכבדת לב העם, בדומה לפרעה, על מנת שלא יחזור בתשובה! "ושב ורפא לו" של ישעיהו הוא המקבילה ל"ארפא משובתם" של הושע וכדרשת רבי חמא ברבי חנינא שראינו בראש דברינו "גדולה תשובה שמביאה רפאות לעולם". יכול היה ר' חמא להביא גם את הפסוק מישעיהו, כמו ר' יוחנן, אך ברור מדוע העדיף את זה של הושע. ור' יוחנן הוא זה שגם שדורש שהתשובה יכולה להפוך את כל הבגידות (הזדונות) לאוהלות וקציעות (זכויות), ראה סוף הערה 13 לעיל, ולכך לא יכול ישעיהו להסכים.

¹⁸ החיבור של רפואה לתשובה, שמצאנו בהושע ובישעיהו, על כורחך ממקם את התשובה לאחר גזר הדין! כי מי הוא שצריך רפואה? מי שיצא דינו! "איזהו דבר שצריך רפואה - הוי אומר זה גזר דין". תשובה כמבטלת או קורעת גזר דין מצאנו גם בויקרא רבה י ה: "רבי אחא ור' אבין בר בנימין בשם ר' אבא: גדול הוא כוחה של תשובה שמבטלת גזירה ומבטלת שבועה" ושם מונה המדרש אישים כמו יכניה, קין, חזקיהו ועוד שעשו תשובה ושינו גזר דין שכבר יצא עליהם. אבל הנושא שנוי במחלוקת ויש לא מעט מקורות שסבורים אחרת, כגון תנחומא נשא סימן י: "עשה תשובה עד שלא נתחתם גזר דין - ישא ה' פניו. כיון שנתחתם גזר דין - אשר לא ישא פניו".

¹⁹ לאחר שהביאה הגמרא ברייתא שסותרת את הדעה שניתן לעשות תשובה גם לאחר גזר הדין, נמצא מוצא אחר והוא ההבחנה בין ציבור ליחיד. ה"בינתים" לעיל הוא עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום הכיפורים שבהם: "בינוניים תלוין ועומדין מראש השנה ועד יום הכפורים" (ראש השנה טז ע"ב) ואם יחיד לא עשה תשובה, אין לו תקנה. אבל ציבור, שהוא בד"כ בינוני, יכול לעשות תשובה גם אחרי יום כיפורים ו"מוחלים להם בכל עת שהם חוזרים" (שטיינזלץ). ואם נחזור לגמרא יומא פו ע"ב, נמצא שם את דברי רבי מאיר: "גדולה תשובה, שבשביל יחיד שעשה תשובה מוחלין לכל העולם כולו, שנאמר: ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו. מהם לא נאמר, אלא ממנו". בחיבור שניהם, הרי לנו יחיד בשביל רבים והרבים בשביל היחיד. יחיד שעושה תשובה גמורה ומשיב את אפו (חמתו) של הקב"ה יכול להציל את העולם כולו. והציבור, יכול להציל את היחיד, גם אם לא עשה תשובה עד יום הכיפורים ועד בכלל. ראה גם את דברי רבי מאיר בתוספתא קידושין א יד שהיחיד יכול להכריע במעשיו את כל העולם לכף זכות או חו"ח לכף חובה.

²⁰ יש בתשובה משהו 'לא פייר'. מה פשר שינוי כזה שמוחק את העבר? ראינו מקצת מבעיה זו בשיטת ריש לקיש "זדונות נעשים זכויות" לעיל ובמדרשים שלא מהססים לקרוא לתשובה "שוחד" - בדברינו **שני פנים לתשובה**. ובכיו של רבי על בן דורדיא שקנה עולמו ברגע אחד של תשובה (עבודה זרה יז א), ודברי הרמב"ם בהלכות תשובה ב ד שהשב צועק: "אני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים" ועוד ועוד. ואכן, אלה שאלות נכבדות בקונפליקט שבין עשיית דין צדק ותשובה. ועכ"פ כאן, התשובה לכוחה של התשובה היא שהיא קדמה לבריאת העולם! היא מונחת ביסוד ההווה הקוסמית והאנושית - הדין והצדק באו אחריה.

²¹ עד לרקיע הראשון. וכן הוא הלאה בין רקיע לרקיע, כולל עוביו של הרקיע עצמו. ראה עניין זה בהקשר עם ימי שנות האדם עלי אדמות, בגמרא חגיגה יג ע"א: "כמה שנותיו של אדם - שבעים שנה, שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה. והלא מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה, וכן בין כל רקיע ורקיע".

עד הרקיע הראשון, אלא עד רקיע השביעי, ולא עד רקיע השביעי, אלא שהיא עומדת לפני כסא הכבוד.²³ כן הושע אומר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך".²⁴

פסיקתא רבתי (איש שלום) פסקא מז - אחרי מות

למדנו רבינו: אי זו גדולה מזו, התפילה או התשובה? רבי יהודה בן רבי חייא אומר: התשובה מבטלת חצי הגזירה והתפילה מבטלת כל הגזירה. ורבי יהושע בן לוי אומר: התפילה מבטלת חצי הגזירה והתשובה מבטלת כל הגזירה.²⁵

ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה

שבת שלום

שנה טובה וגמר חתימה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים: אם נבדוק את מופעי המילה לשוב או תשובה (השורש ש"ב ודומיו), נראה שיש בירמיהו הרבה יותר פסוקי תשובה מאשר בהושע, מלבד אלה שראינו לעיל, אבל זכה הושע. ראה גם ההבדל הברור שהושע הוא נביא מלכות ישראל ונחמותיו מיועדות לבני עשרת השבטים שהוגלו ע"י ממלכת אשור. בעוד שירמיהו הוא נביא חורבן ממלכת יהודה (להוציא נבואת הנחמה הגדולה של פרק לא "הבן יקיר לי אפרים"). עפ"י חז"ל (בבא בתרא יד ע"ב) גם הושע קדם לירמיהו.

²³ ובפסיקתא דרב כהנא פסקא כד - שובה משתמע שהתשובה היא חץ המגיע עד כסא הכבוד: "ר' יודה נשייה בשם ר' יודה בר' סימון: במנהגו שבעולם אדם יורה חץ, כמה תהלך? בית כור או בית כורים. גדול כוחה של תשובה שמגיע עד כסא הכבוד". ראה פירוש רמב"ן לבראשית פרק ט פסוק יב על הקשת שעשויה עם רגליה למטה כסימן לשלום, לאחר המבול, להראות שאין חצים נורים עוד מהשמיים אל הארץ. אבל כאן, השב בתשובה הוא כמי שיורה חץ כלפי מעלה שמגיע עד כסא הכבוד.

²⁴ הדגש הוא כמובן על המילה "עד" (ואולי גם "עד בכלל"). ראה נושא זה של קרבת האדם לקב"ה החוצה את כל הרקיעים בירושלמי ברכות פרק ט הלכה א, אגב וויכוח של רבי שמלאי עם המינים בנוכחות תלמידיו (השמטנו את הוויכוח והתמקדנו בנושא שלנו): "כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קוראינו אליו ... עבודה זרה נראית קרובה ואינה אלא רחוקה ... והוא צועק עד שימות ולא ישמע ולא יושיע מצרתו. אבל הקב"ה נראה רחוק ואין קרוב ממנו. דאמר לוי: מהארץ ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה, ומרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה, ועביו של רקיע ת"ק שנה, וכן לכל רקיע ורקיע ... ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד אחורי העמוד ומתפלל בלחישתו והקב"ה מאזין את תפילתו, שנאמר: וחנה היא מדברת על לבה רק שפתייה נעות וקולה לא ישמע" - והאזין הקב"ה את תפילתה. וכן כל בריותיו, שנאמר: תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים קב א) - כאדם המשיח באוזן חבירו והוא שומע. וכי יש לך אלוה קרוב מזה, שהוא קרוב לבריותיו כפה לאוזן?". שם בתפילה וכאן בתשובה.

²⁵ כיוון שגלשנו במדרש הקודם לכוחה של התפילה, נשוב ונחתום בגדולתה של התשובה וכוחה ונשווה אותה לתפילה. יש משותף רב ביניהם שהרי השב מתפלל וצועק. אבל יש גם "תחרות" מי גדול יותר. ראה פסיקתא דרב כהנא פסקא כד - שובה: "נמשלה תשובה בים - מה הים הזה לעולם פתוח, כך שערי תשובה לעולם פתוחים. ונמשלה תפילה במקוה, מה המקוה הזה פעמים פתוח פעמים נעול, כך שערי תפילה פעמים פתוחים פעמים נעולים. מה המקוה הזה אדם מבקש לטבול ומצא אביו או רבו שם ונתבייש והולך לו, אבל הים הזה, מפליג קימאה ויורד וטובל. ר' ברכיה ר' חלבו בשם ר' ענן בר' יוסה: אף שערי תפילה לעולם פתוחים". ובמדרש אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כב: "גדולה תשובה יותר מן התפלה, שכל התפלה שנתפלל משה רבינו לא קיבל ממנו להכניסו לארץ ישראל, אבל רחב הזונה נתקבלה בתשובה". ובמדרש משלי (בובר) פרשה ו מצאנו השוואה בין תשובה וצדקה: "שאלו תלמידיו את ר' עקיבה: אי זו היא גדולה, תשובה או צדקה? אמר להם תשובה, שהצדקה פעמים נותנה למי שאינו כדאי, אבל התשובה מעצמו הוא עושה אותה. אמרו לו: רבי, והלא כבר מצינו שהצדקה גדולה מן התשובה: באברהם הוא אומר ויחשבה לו צדקה (בראשית טו ו), ובמקום אחר הוא אומר וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות (דברים ו כה), ולא עוד אלא שבא דוד ופירש צדקתך כהררי אל (תהלים לו ז)". אך שוב במדרש אליהו זוטא (איש שלום) פרשה כב: "גדולה תשובה יותר מן הצדקה, שהצדקה יש בה חסרון אבל התשובה אין בה חסרון, ואין הקב"ה מבקש מישראל אלא תשובה ודברים, שנאמר: קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (הושע יד ג)". לפיכך אנו מאחדים את כולם ואומרים בתפילותינו: ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה.